ISSN 2591-1201 LETNIK 1 • 2017 • ŠTEVILKA 1–2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Italija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2017

Redakcija te številke je bila zaključena 15. 11. 2017

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Letna naročnina
25 €

Cena posamezne številke
15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 1 • 2017 • ŠTEVILKA 1–2

Vsebina

Andreja Valič Zver
Novi slovenski reviji na pot
7

Razprave

Igor Grdina
Revolucionarji, zavezniki in sopotniki
11

Damjan Hančič
Medvojno revolucionarno nasilje
– razlike in podobnosti
45

Renato Podbersič
Seznam žrtev revolucionarnega nasilja
na severu Primorske
63

Jože Dežman
Tabuji padajo – učimo se dialoga
LTI – lingua tertii imperii
in LIT – lingua imperii titi
89

Tamara Griesser Pečar
Značilnosti revolucionarnega sodstva
119

Mateja Čoh
Sodišče slovenske narodne časti: propaganda
139

Neža Strajnar
Vzroki za izseljevanje s Primorskega v Italijo po drugi svetovni vojni
159

Jelka Piškurić
Med preteklostjo in sedanjostjo
O SPOMINIH NA SOCIALIZEM
173

Mirjam Dujo Jurjevčič
»Zasedena stanovanja«
189

Predstavitev zgodovinskih virov

Tomaž Ivešić
Skriti dokumenti Ivana Puclja
213

R a z p r a v e

Prejeto: 23. 8. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Ddr. Igor Grdina[1]

Revolucionarji, zavezniki in sopotniki

Izvleček

Revolucije, ki so bile do srede 19. stoletja praviloma spontane, so pozneje postale skrbno načrtovane. Pri tem je bil pomemben zgled državni udar Louisa Napoleona. Revolucionarji so se začeli posvečati predvsem tehniki prevzema oblasti, pri čemer je bil nespregledljiv delež sopotnikov in zaveznikov. Revolucije so praviloma postale povezane s socialno katastrofo, ki jo je največkrat prinesla vojna med državami. Takšna paradigma revolucije je v prvi polovici 20. stoletja, v okvirih komunističnega gibanja, postala model.

KLJUČNE BESEDE: *revolucija, partija, sopotniki*

1 Ddr. Igor Grdina, znanstveni svetnik, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, igor.grdina@zrc-sazu.si.

Abstract

Revolutions, which were usually spontaneous until the mid-nineteenth century, later became carefully planned. Louis Napoleon's coup served as an important example for this. Revolutionaries began focusing mostly on the technique of seizure of power; this included a considerable share of companions and allies. Revolutions usually became connected with the social catastrophe mostly brought by war between countries. Such a paradigm of revolution became a model within the communist movement in the first half of the 20th century.

KEY WORDS: *revolution, Party, companions*

Nemirno leto 1848 je zastavilo vrsto težavnih vprašanj, na katera so revolucionarji s svojimi mislimi, besedami in dejanji odgovarjali še dolgo časa. Mobilizacija milijonov proti zgornjim desetim tisočem za ustvaritev stanja, kakršnega še ni bilo, je namreč v Franciji dala bistveno drugačen rezultat od predvidenega. Medtem ko se je sprva zdelo, da je tudi v Parizu, ki od časov kralja Franca I. ni bil mesto, temveč svet, triumfiralo v Veliki Britaniji, ZDA in Belgiji že uveljavljeno predstavniško načelo – februarja 1848 razglašena Druga republika je celo prva uvedla splošno volilno pravico (za moške) –, je tek dogodkov pozneje hitro zavil v povsem drugo smer. Koncepcija obče volje, ki so jo občudovalci Jeana-Jacquesa Rousseauja poskušali uveljaviti že po prvem padcu burbonske monarhije, je v demokratiziranem okolju kmalu spet pokazala svojo zapeljivo privlačnost. Volitve decembra 1848 so plebiscitarno ustoličile »*princa predsednika*« Louisa-Napoléona Bonaparta, ki je prepričljivo premagal celo junaka novega reda, generala Cavaignaca.[2] To je odprlo pot k Drugemu cesarstvu. Revolucija zaradi tega ni bila povsem neuspešna, saj je pustolovski državni poglavar vzpodbudil pomembne socialne reforme,[3] v vsakem primeru pa je bila izdana. Ustava Druge republike, ki je bila njen najcelovitejši dokument, je namreč predpisovala, da zaporedne izvolitve predsednika, čigar mandat je bil štirileten, niso mogoče. To se je sicer uresničilo – a le zaradi državnega

2 Frederick A. de Luna, *The French Republic under Cavaignac 1848*, Princeton University Press, Princeton 1969, str. 387–395.

3 Fenton Bresler, *Napoleon III. A Life*, HarperCollins, London 1999, str. 220, 221. V zadnjem obdobju svoje vladavine je Napoleon III. uveljavil radikalne reforme. Nova ustava, ki je odprla pot k liberalnemu cesarstvu, je bila izglasovana na plebiscitu 8. maja 1870. Prim. Theodore Zeldin, *Emile Ollivier adn the Liberal Empire of Napoleon III*, Clarendon Press, Oxford 1963, str. 153.

udara proti Narodni skupščini, katerega izid je potem potrdil plebiscit.

Revolucionarjem je uspeh Napoleona III., ki je in hkrati tudi ni bil eden izmed njih,[4] dal misliti. Potem ko se je pokazalo, da smešenje ali banaliziranje njegovega triumfa ne daje rezultata,[5] je prišel čas za resne analize. Revolucije, ki so dotlej bile domena prakse, so po letu 1848 postale zanimive tudi za teorijo. Ljudi, ki bi bili pripravljeni tvegati, da bi se tudi poslej velike spremembe lahko odkotalile v povsem drugo smer, kakor so si zamislili njihovi začetniki, je bilo iz dneva v dan manj. Revolucija, za katero je bila dotlej v marsikaterem segmentu značilna spontanost tako pri pobudah kakor pri reagiranju, naj bi kot celota postala zadeva skrbnega načrtovanja. Medtem ko je do tedaj veljalo, da je mogoče vnaprej vedeti in predvideti le to, kako se veliki prevrat sproži, je poslej osrednja pozornost veljala cilju. Notranji prelomi, kakršna je bila zaobrnitev od načela obče volje k predstavniški vladavini v letih II oziroma III francoske Prve republike (1794–1795), ali obraten zasuk med decembroma 1848 ter 1851 in 1852, naj bi postali preteklost. To se – kakor je pokazalo valovanje mehiške revolucije – sicer ni zgodilo vsepovsod, vendar pa ni mogoče zanikati rasti pomena planiranja tako pri mobilizaciji množic kakor pri definiranju ciljev velikih preobratov.

Reformna politika je v drugi polovici 19. stoletja zelo otežila delo zagovornikom hipnih sprememb. Marxova predvidevanja,

4 Prim. Philippe Séguin, *Louis Napoléon le Grand*, Grasset, Pariz 1990.

5 Eden od pamfletov proti pocesarjenemu »princu predsedniku« oziroma Napoleonu Malemu – *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* izpod peresa Karla Marxa – je celo preživel sile časov. Toda razredna interpretacija dogajanja v Franciji v letih 1848–1852 je zgodovinsko netočna. Prevrat »princa predsednika« 2. decembra 1851 gotovo ni bil državni udar kmetov. Louis-Napoléon Bonaparte je na volitvah 1848 dobil prepričljivo podporo tudi v mestnih središčih. Prim. Luna, *The French Republic under Cavaignac 1848*, str. 388, 389.

da bo bodisi velika depresija 1857 bodisi zastoj trgovine z bombažem zaradi ameriške državljanske vojne v letih 1861–1865 vodil k novemu valu revolucij, se niso uresničila. Tudi navidezno najrigidnejše države – kakor npr. habsburška monarhija ali Ruski imperij – so za izhod iz zastojev znale uporabljati reformno pot. Bismarck, ki se je sestajal in dopisoval z očetom socialne demokracije Ferdinandom Lassallom,[6] pa je bil sploh njen velemojster: konservativci so zato, ker so se pomaknili od zagovarjanja nespreminjanja stvarnosti k zavzemanju za oblikovanje stanja, ki ga ni treba nenehno predrugačevati, lahko z (za)upanjem zrli v prihodnost. Njihovo nasprotovanje marsikdaj grenkim in kislim cvetovom liberalnega napredka ni bilo niti malo zaznamovano s patino. Celo Karl Marx je na večer življenja, ko je začel misliti, da bi bilo mogoče rešiti prvobitne kmečke skupnosti pred »*strupenimi vplivi*«, ki jih razdirajo oziroma razkrajajo v njegovi sodobnosti,[7] s čimer je naredil križ čez univerzalistično razumevanje zakonitosti zgodovinskega razvoja,[8] zapisal nekaj pozitivnih pripomb o vsestransko aktivnih britanskih konservativcih okoli Randolpha Churchilla.[9] Kakor je pokazal primer pariške komune

6 Jonathan Steinberg, *Bismarck. A Life*, Oxford University Press, Oxford 2011, str. 199–206.

7 Te misli je Marx zapisal v pismu Veri Zasulič, ki mu je očitno zadalo obilo preglavic, saj je zanj pripravil kar štiri osnutke. Prim. Jay Bergman, *Vera Zasulich. A Biography*, Stanford University Press, Stanford 1983, str. 75–78; »Marx-Zasulich Correspondence«, dosegljivo v svetovnem spletu na naslovu https://www.marxists.org/archive/marx/works/1881/zasulich/ (vpogled 7. julija 2017).

8 Marxovo pismo Veri Zasulič je bilo vse do leta 1924 znano le ozkemu krogu. Tako za boljševike kakor za menjševike je bilo zelo delikatno, saj bi ga bilo mogoče razumeti tudi kot dokument, ki odpira določen prostor samoniklim ruskim socialistom, katerih misli so se vrtele okoli zemlje in agrarnega gospodarstva.

9 Jonathan Sperber, *Karl Marx. A Nineteenth-Century Life*, Liveright Publishing Corporation, New York, London 2013, str. 521, 522.

spomladi 1871, je predvsem poprejšnja vojna, ki je stotisoče zaposlila z identičnimi elementarnimi preživitvenimi problemi, poslej lahko vzpostavila revolucionarno situacijo. Reforme v naglo modernizirajočem se svetu so namreč bistvena vprašanja različnih ljudi vse bolj ločevale, zato je postajalo ključno vprašanje njihove kooperacije.

Samo še v izrednih časih, ko je prišlo do bolj ali manj očitne oslabitve zamisli družbe in medsebojnega koordiniranega delovanja posameznikov, so se množice soočale z enakimi problemi in tedaj je bilo mogoče računati na njihovo mobilizacijo za točno določen cilj. Socialna katastrofa je vse očitneje postajala pogoj za revolucijo.[10] Hkrati pa se je v Evropi vzhodno od Zahoda preobrazila v tipično okolje in celo sinonim zanjo. Teror je v razmerah, ki ga je zaznamoval polom koncepcije družbe, v 20. stoletju postal vsakodnevna revolucionarna praksa.[11] Brez njega namreč sploh ni bilo mogoče zagotoviti niti elementarnega funkcioniranja države in ohraniti vse in vsakogar disciplinirajočega družbenega okvira. Zahodnoevropski socialisti in laburisti so večinoma zagovarjali povsem

10 Komunistični avtorji so dolgo časa prikrivali aktivno vlogo boljševikov pri netenju najrazličnejših sporov, ki bi posamezne dežele ali regije pahnili v socialno katastrofo. Največ, kar so priznali, je bilo Leninovo navduševanje nad tem, da bi izbruhnila vojna med monarhi stare Evrope. Prim. Marjan Britovšek, *Boj za Leninovo dediščino.* I. knj., Mladinska knjiga, Ljubljana 1976, str. 81. Toda zbornik *Unknown Lenin*, ki ga je pripravil Richard Pipes, razkriva, da je prvak komunistov na ozemlju ruske države aktivno posegal v ustvarjanje socialne katastrofe. Prav tako ne gre pozabiti, kako se je zgovorni Trocki z zase značilnim postavljaštvom pohvalil, da je sovjetska oblast organizirala državljansko vojno. Prim. Richard Pipes, *Communism. A History*, New York 2003, str. 41; Richard Pipes, *The Unknown Lenin. From the Secret Archive*, Yale University Press, New Haven, London 1996.

11 Prim. Robert Gellately, *Lenin, Stalin and Hitler. The Age of Social Catastrophe*, Jonathan Cape, London 2007, zlasti str. 41–77; 240 in s. s.

drugačen pristop, ki ga je nemara najpreprosteje povzel Ernest Bevin v pogovoru z Alfredom Duffom Cooperjem: »*Ko vidim dobro stvar, nočem bogatim onemogočiti pristopa do nje, temveč želim, da bi jo imel tudi delavec.*«[12] Politika, ki se je utemeljevala na socialni katastrofi, je bila tem krogom tuja. Zato so imeli do vojne precej drugačen odnos kakor komunisti: vedeli so, da moderna orožja uničujejo vse in vsakršne ljudi in tudi civilizacijo nasploh, s tem pa postavljajo pod vprašaj možnost uresničitve ideje napredka, ki je za socialiste bistvenega pomena. Socialna katastrofa razstavlja in drobi vse že doseženo, kar pa človeštvo usmerja v barbarstvo. Vnovična vzpostavitev tega ni ponovitev prvotnega divjaštva, saj lahko operira z vsemi tehničnimi pridobitvami civilizacije.

Razmerje med revolucijo in vojno se je potemtakem bistveno spremenilo: medtem ko je poprej velika sprememba v posamezni državi pogosto vodila v mednarodni konflikt, je bilo poslej ravno nasprotno. To se je še zlasti pokazalo v Rusiji. Vojni 1904–1905 in 1914–1918 sta največjo deželo sveta vodili naravnost v katastrofo socialnega projekta in potem v revolucijo. Entropija pri funkcioniranju ustaljenega reda je vzpodbujala nastop novih nosilcev moči, ki so slednjo uveljavljali s prisilo. Res je, da so k hitrosti tega procesa pomembno prispevale posebne razmere v prostranem carstvu, ki je bilo v 19. stoletju utelešenje policijske države – kar je vodilo k oblikovanju inteligence kot posebnega in do oblasti nujno opozicijskega sloja razumnikov (kdor je pristajal na koncepcijo samodržavja, ne glede na še tako sijajno izobrazbo mogel biti njen pripadnik)[13]

12 *Old Men Forget. The Autobiography of Duff Cooper*, Rupert Hart-Davis, London 1953, str. 362.

13 O oblikovanju inteligence in o premikih v njenem okviru v obdobju carstva, demokratične republike in sovjetske oblasti glejte zbornik *The Russian Intelligentsia*, ur. Richard Pipes, Columbia University Press, New York 1961.

–, toda pri poznejšem dogajanju v nekaterih drugih deželah je postalo jasno, da je bil v Rusiji oblikovan model novega tipa revolucije. Za njen uspeh pa je bil nujen pogoj poprejšnje oblikovanje centralizirane in disciplinirane politične strukture, ki pri vsakem svojem koraku misli in preračunava, kako bo veliki prevrat kar najučinkoviteje izvedla. Za njenega sovražnika ni bil dojeman le »*stari režim*«, temveč so se v tej poziciji znašla tudi konkurenčna gibanja, ki so zagovarjala spremembe.[14]

Čeprav že v 19. stoletju ni manjkalo ljudi, ki so menili, da je velika sprememba nemogoča brez akcije odločnih in na prevzem oblasti dobro pripravljenih ljudi – med njimi sta bila nemara najpomembnejša Louis-Auguste Blanqui in Peter Nikitič Tkačev –, je učinkovito tehnologijo vnaprej zamišljene revolucije do konca izdelal šele Lenin. Revolucionarna organizacija – tj. partija – ne sme biti preozka, vendar pa brez nje kot jedra, katerega pripadnike združuje kar najtesnejše in najbolj monolitno somišljeništvo, ne gre. Medtem ko so na demokracijo prisegajoče stranke nujno predvsem interesna združenja, saj morajo za to, da pridejo na oblast z večino glasov, zadovoljiti množico zelo raznolikih ljudi,[15] pa naj bodo tiste, ki snujejo revolucijo, ideološko čvrsto povezane. Zato oblikujejo lastno konstrukcijo realnosti, na katero gledajo skozi svoj cilj.[16]

14 To je močno poudarjeno tudi v raziskavah revolucionarno usmerjenih avtorjev. Prim. Tony Cliff, *Lenin: Building the Party 1893–1914*; s. l.: Bookmarks Publications, 2010; Leon Trocki/Trotsky, *History of the Russian Revolution*, Haymarket Books, Chicago 2008, str. 892.

15 To je poudarjala tudi konservativna kritika načela ljudske suverenosti, parlamentarizma in predstavniške vladavine. Prim. Konstantin P. Pobedonoscev/Pobedonostsev, *Reflections of a Russian Statesman*, Ann Arbur: The University of Michigan Press, 1965, str. 32–58.

16 Prim. Dianne Feeley, Paul Le Blanc, Thomas Twiss, *Leon Trotsky and the Organizational Principles of the Revolutionary Party*, Haymarket Books, Chicago 2014, str. 3–8.

Od tod je tudi logično, da lahko zavladajo samo na diktatorski način, kar sta predvidevala že Blanqui in Tkačev.[17]

Vendar pa je Lenin, ki je v mladosti spoznal težave osamljenih elitnih oziroma ekskluzivnih revolucionarjev,[18] terjal, da so organizacije, katerih naloga je priprava in izvedba velike in vseobsežne spremembe, prisotne tudi med množicami. To je bilo v skladu z rusko opozicijsko tradicijo – vse od časov Ljudske volje dalje.[19] Toda paradigmi samoniklega socializma in populizma, ki sta zrasli iz vzhodnoevropskih razmer, nista bili uporabni neposredno, saj je v praksi nemogoče izpolnjevati pogosto le napol artikulirane ter neredko kontradiktorne in povrhu vsega še spremenljive težnje množic. Slednje bi zmerom znova lahko podlegle šarmu bonapartizma. To se je v primeru Louisa Napoleona zgodilo celo na Zahodu, ki bi moral biti zaradi dolgotrajnejše izkušnje modernizacije in z njo povezane individualizacije odpornejši proti podrejanju populistični diktaturi kakega pustolovca. Vloga partije v okviru leninske paradigme zato mora vselej biti usmerjevalna oziroma avantgardna – kar je ustrezalo marksistični doktrini, v kateri ima zgodovina jasno razvidno smer. V slednji pa je Lenin našel tako kriterij kakor tudi mandat za svoje poseganje v stvarnost. Dejansko je od tod tudi izpeljivo njegovo pojmovanje demokratičnosti, ki je nekaj svetlobnih let daleč od tistega, ki se je

17 Robert Service, *Lenin. A Biography*, Belknap Press, Cambridge (Mass.) 2000, str. 354, 355.

18 Philip Pomper, *Lenin's Brother. The Origins of the October Revolution*, W. W. Norton, New York, London 2010.

19 Prim. Franco Venturi, *Roots of Revolution. A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*, Phoenix Press, London 2001; dostopno tudi v svetovnem spletu na naslovu https://archive.org/details/rootsofrevolutio0008262mbp (vpogled 7. julija 2017); Manfred Hildermeier, *Die Sozialrevolutionäre Partei Russlands. Agrarsozialismus und Modernisierung im Kaiserreich (1900–1914)*, Böhlau Verlag, Köln, Dunaj, 1978, str. 18–33.

uveljavilo na Zahodu s predstavniškim parlamentarizmom in z vlado. Pri leninski koncepciji demokracije ne gre za ugotavljanje aktualne ljudske volje in za njeno upoštevanje, temveč za detekcijo najkrajših poti k cilju, tj. k revoluciji in vzpostavitvi odnosov, kakršne predvideva marksistična doktrina kot neizogibne za vse in vsakogar. Temu je namenjen demokratični centralizem, ki pomeni odkrito, a interno izmenjavo mnenj v partijskem okviru. A slednji mora v razmerju do faktorjev zunaj boljševiškega gibanja vedno ostati enoten, da lahko kar se le da hitro in krepko poseže v svet ter izkoristi sleherno priložnost za lastno zmago.[20] Zato niti dialektični procesi, ki omogočajo celo paradoksalno demokratičnost brez demokracije, ne smejo biti prepuščeni samim sebi, ampak jih je treba voditi. Vseobsežna marksistična znanost zgodovine je dajala primeren teoretski okvir za takšno prakso.

Potem ko so boljševiki prevzeli oblast ter v krvavi državljanski vojni premagali svoje nasprotnike – kot taki so značilno bili najprej obravnavani konkurenčni (večinski, tj. desni) socialistični revolucionarji, iz vrst katerih sta izšla zadnji predsednik začasne vlade Aleksander Fjodorovič Kerenski in enodnevni voditelj Ruske federativne demokratične republike Viktor Mihajlovič Černov –, so se njihovi pogledi nekoliko modificirali. Sovjetska zveza je bila dojemana na eni strani kot trdnjava revolucije, na drugi pa tudi kot njeno planetarno odskočišče. Izkušnje iz časa uspešnega boja za oblast in zmage so zoževala prostor prakse v model.

Organizacijska oblika centralizirane revolucionarne partije se je ob koncu prve svetovne vojne izkazala za uspešno in logična je bila misel, da jo je treba še okrepiti. Mučna izkušnja z razhajanjem tik pred novembrskim prevratom 1917,[21] ki je

20 Frederick Copleston, *Filozofija u Rusiji*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1992, str. 329.

21 Isaac Deutscher, *Stalin. Politična biografija*, Globus, Zagreb 1977, str.

na kocko postavilo celo uspeh Leninove zamisli o prevzemu oblasti tik pred volitvami v konstituanto,[22] je opozarjala, da notranja demokracija ni bistvena za uspeh gibanja. Še več: utegne biti celo vir težav. Demokratičnost za boljševiške prvake poslej ni več postopek, temveč zadeva le izpolnitev naloge, ki jo dojemajo kot planetarno in ultimativno za slehernika (ne samo zase) – tj. oblikovanje komunizma. Slednji je definiran zelo oprijemljivo: gre za stanje, ko elektrika nadomesti Boga,[23] oblast pa je organizirana skozi mrežo svetov (sovjetov). Ti lahko funkcionirajo tako v državnem okviru kakor tudi samostojno, kar pomeni, da etatizem, ki je bil za mnoge socialiste skrajno problematičen, ni več resna ovira za revolucionarne marksiste.

157–168; Richard Pipes, *The Russian Revolution*, Vintage Books, New York 1991, str. 483–485.

22 Kerenski, ki je Rusijo septembra 1917 razglasil za republiko, je po oblikovanju novega sestava začasne vlade (ta je postala zelo socialistično obarvana) priklical v življenje tudi predstavniški organ – predparlament. Politične grupacije so se začele mrzlično pripravljati na volitve, to pa je Leninu in boljševikom olajšalo delo. Druge stranke so si namreč težko predstavljale, da bi kljub nenehnim govoricam o snovanju puča kdor koli zares poskušal prevzeti oblast. To bi bila izdaja demokratičnih načel ruske revolucije, ki je marca 1917 skorajda povsem počistila z avtokratskimi in diktatorskimi političnimi težnjami. Prim. Sava Živanov, *Crveni oktobar. Tom prvi. Oktobarska revolucija*, Službeni glasnik, Beograd 2012, str. 69–106.

23 Lenin je skoval udarno formulo, da je komunizem oblast sovjetov in elektrifikacija. S slednjo je seveda mislil industrijsko okolje, za katerega funkcioniranje je pričakoval, da ne bo puščalo posledic samo v materialni oziroma ekonomski sferi življenja. Leta 1918 je odkrito govoril o tem, kako naj mužik kar moli k elektriki. A če je sovjetski oblasti uspelo stopiti na mesto carske oziroma republikanske, do zaželene oziroma načrtovane spremembe na duhovnem področju vsekakor ni prišlo. Prim. Dmitrij Volkogonov, *Lenin. Life and Legacy*, HarperCollins, London 1995, str. 372, 373.

S tem je bilo dano v oklepaj Leninovo teoretiziranje o državi in revoluciji, ki se je izkazalo za golo politično propagando.[24]

Prišlo pa je še do drugih doktrinarnih dopolnitev. Da zgodovina ne bi zaradi človeškega voluntarizma skrenila s predvidene poti, so komunisti vzpostavili novo strukturo oblasti. Nedespotska država je to ločila na tri stebre – legislativo, eksekutivo in sodstvo. Komunistični režimi, ki so ji konkurirali, pa so moč strukturirali hierarhično. Državna oblast je bila najnižja. Nad njo je bila partijska plast, na vrhu pa je bil aparat tajne policije, ki je nadzoroval vse in vsakogar.[25] Vodja režima je praviloma neposredno nadzoroval vse tri nivoje oblasti. Le včasih, največkrat po smrti prejšnjega voditelja, je bil na čelu kolektivni organ. Posamezni njegovi člani so nadzorovali eno od plasti oblasti. A tak koncept se je praviloma izkazal za nestabilnega, ker se ni skladal z monolitnim konceptom komunistične hierarhije.[26]

24 Lenin se je tik pred prevzemom oblasti ukvarjal s problemom revolucije in države. Slednja naj bi bila pod boljševiško taktirko zveza komun. Poudarjal je, da bo razmah komunizma odpravil potrebo po prisili, nakar bo lahko država odmrla. Toda zgodovina je te njegove misli razkrila kot utopične. Lenin je navsezadnje spregledal, da ukinitev potrebe po nečem ne vodi samodejno k izbrisu tega. Prim. Louis Fischer, *Leninovo življenje.* I. knj., Globus, Zagreb 1987, str. 111–120.

25 Sergo Berija je v knjigi o svojem očetu Lavrentiju zapisal, da je bila takšna struktura oblasti značilna za Stalinovo metodo vladanja. Menil je, da je v tem primeru šlo za paralelne centre oblasti. Vendar je hierarhija oblastnih plasti jasno razvidna, prav tako pa tudi njihov obstoj v različnih, ne samo stalinističnih komunističnih režimih. Prim. Sergo Beria, *My Father. Inside Stalin's Kremlin*, Duckworth, London 2001, str. 145.

26 Tega se je dobro zavedal Mao Cetung, ki je leta 1957 na posvetu komunističnih partij v Moskvi dejal: »Če ni individualnega vodstva, potem je prav tako dobro kolektivno vodstvo. Ljudski pregovor pri nas pravi: ‚Trije neumneži naredijo modrijana.'« Pri tem je aludiral na

Takšna struktura oblasti je bila rezultat boljševiške izkušnje. Dogajanje v ruski revoluciji in državljanski vojni je pokazalo, da je država kolikor toliko učinkovita le proti odkritim sovražnikom. Partija, ki je disciplinirala tudi svoje člane, ni mogla biti zadnja instanca, saj je ni begalo samo občasno razhajanje med prvaki, temveč so se v njene vrste tudi vrinili najrazličnejši saboterji in izdajalci. Primer Romana Vaclavoviča Malinovskega, ki je bil vodja boljševiških poslancev v četrti državni dumi, hkrati pa agent carske tajne policije,[27] je bil vsakomur jasno svarilo. Smrtna kazen, ki ga je doletela po vrnitvi iz nemškega vojnega ujetništva v sovjetizirano Rusijo leta 1918, je bila eden prvih obračunov med člani Leninove partije – kar je opozarjalo na to, da ta ne more biti najvišji razsodnik v deželi pod njeno oblastjo. Zato je vlogo zadnje instance prevzela tajna policija. S tem pa je bil ustvarjen model, ki so ga prakticirala vsa politična gibanja s totalitarno ideologijo. Sovjetski voditelji so se svojega dosežka jasno zavedali. Tako je Stalin na krimski konferenci ameriškemu predsedniku Rooseveltu po pričevanju Andreja Gromika brez zadrege pojasnil, da je Lavrentij Pavlovič Berija »*naš Himmler*«.[28] Značilno se tudi zdi, da je Vjačeslav Mihajlovič Molotov Hitlerja opisoval kot dovolj običajnega človeka, kar pomeni, da ga njegov način dela in pristopa k drugim ni presenečal.[29] Očitno je bil marsičesa, kar je videl v Berlinu leta 1940, že dodobra vajen.

sovjetsko vodstvo, ki je bilo po Stalinovi smrti nekaj časa kolektivno. Prim. Edvard Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957*, Državna založba Slovenije, NIRO Radnička štampa, Ljubljana, Beograd 1980, str. 154.

27 Prim. Ralph Carter Elwood, *Roman Malinovsky. A Life without a Cause*, Oriental Research Partners, Newtonvile 1977.

28 Vladimir F. Nekrasov/Nekrassow (ur.), *Beria. Henker in Stalins Diensten*, Edition berolina, Berlin 2016, str. 277.

29 *Molotov Remembers. Inside Kremlin Politics. Conversations with Felix*

Ob tem se je zastavilo tudi vprašanje širjenja revolucije, ki je kljub zmagi zgolj v eni deželi – (Zunanja) Mongolija, ki je bila odcepljena od šibke republikanske Kitajske,[30] je bila povsem odvisna od Sovjetske zveze – ostala razumljena kot planetarna naloga oziroma proces. Zaradi tega je bila ustanovljena III. internacionala kot svetovna komunistična stranka. Partije posameznih dežel so bile le njene sekcije. Zato so na začetku posebno pozornost posvetile svoji monolitnosti. Menile so, da je prav ta garant za uspeh.[31] Toda boleči porazi več revolucij po boljševiškem zgledu v vrsti srednjeevropskih dežel (Madžarska, Berlin, Bavarska, Saška, Hamburg), v katerih so same poskušale prevzeti oblast, so opozarjali na to, da je treba čas od prve svetovne vojne do naslednje socialne katastrofe, ki bo spet ustvarila primerno konstelacijo sil za končno zmago revolucionarnih marksistov, kar najbolje izkoristiti. Le v posebnih razmerah bi se dalo v vmesnem času v kakšni državi prevzeti krmilo. To bi se načeloma moglo doseči bodisi s politiko interesnih sfer in z vojaškimi operacijami Sovjetske zveze bodisi s prevrati različnih sekcij III. internacionale za mejami te ali one nestabilne dežele. Tako pri prvi (vzhodni del Poljske, Litva, Latvija, Estonija, Moldavija 1939–1940) kakor pri drugi (Španija po izbruhu upora dela oboroženih sil proti vladi v Madridu 1936–1939) varianti pa je bilo v kontekstu priprav nadvse pomembno vprašanje pridobivanja sopotnikov in zaveznikov, ki bi olajšali triumf revolucije. Potemtakem ni čudno,

Chuev, Ivan R. Dee, Chicago 1993, str. 14–20.

30 Zunanja Mongolija je postala neodvisna, ko so sovjetske sile na ozemlju te dotlej nominalno kitajske province med državljansko vojno uničile čete belih pod poveljstvom barona Romana Fjodoroviča von Ungern-Sternberga. Prim. Willard Sunderland, *The Baron's Cloak. A History of the Russian Empire in War and Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, London 2014.

31 Prim. Robert Service, *Spies and Commissars. Bolshevik Russia and the West*, London, Basingstoke, Macmillan, Oxford 2011.

da je komunistično gibanje veliko skrb namenilo propagandi,[32] zaradi česar je neznanske napore vložilo v podreditev inteligence. Slednja naj bi se iz kritično usmerjenega sloja preobrazila v služečega. Postala naj bi zagovornica partijnosti.[33]

Ne gre pa spregledati še nečesa: Stalinov politbiro je pri konkurenčnih fašističnih in nacionalsocialističnih revolucionarjih lahko videl, da je bilo vprašanje zaveznikov zelo pomembno. Komunisti, ki so jih v Rusiji in v Srednji Evropi ob sklepu prve svetovne vojne pošiljali na smetišče zgodovine in so stavili na oblikovanje monolitnih sekcij III. internacionale, s čimer so razbili oziroma oslabili množične socialistične stranke,[34] so bili pri prevzemih oblasti po sklenitvi versajskega miru vsekakor manj uspešni kakor tekmeci. Ti so se uspešno sporazumevali z vrhovi mnogih političnih skupin – tako liberalnih kakor konservativnih in populističnih. A komunisti so sčasoma le našli odgovor na fašistični in nacionalsocialistični izziv – politiko ljudske fronte. Po letu 1934 je na smetišče zgodovine romala njihova teorija o socialfašizmu nerevolucionarnih delavskih gibanj.[35] Sodelovati se je dalo celo z nekaterimi nacionalističnimi političnimi združenji – in celo z demokratičnimi strankami. Toda do tega je prišlo postopoma. Ljudske fronte niso zaživele

32 Na Zahodu je sovjetsko vodstvo za lažjo izpeljavo revolucije zgradilo pravcati propagandni imperij. Pozneje, ko se je izkazalo, da se komunistični ekskluzivni revolucionarji ne bodo mogli sami polastiti oblasti, je dobro delujoč aparat izrabilo tudi za razširjanje drugih političnih pristopov. Prim. Sean McMeekin, *The Red Millionaire. A Political Biography of Willi Münzenberg, Moscow's Secret Propaganda Tsar in The West*, Yale University Press, New Haven, London 2003.

33 Volkogonov, *Lenin*, str. 355–372.

34 Richard Pipes, *Russia under the Bolshevik Regime 1919–1924*, The Harwill Press, London 1994, str. 193–198.

35 Kevin McDermott, Jeremy Agnew, *The Comintern. A History of Internal Communism from Lenin to Stalin*, Basingstoke: Macmillan, London 1996, str. 98–119.

hipoma: na oblast so se v Španiji in Franciji povzpele šele leta 1936, v Čilu pa še pozneje. Medtem ko so fašisti in nacionalni socialisti našli partnerje v vrhovih drugih strank, so komunisti do njih prišli drugače – na podlagi politične mobilizacije javnega mnenja[36] in oblikovanja številnih organizacij. Prav tako je bilo pomembno diplomatsko sodelovanje med različnimi državami in Sovjetsko zvezo.[37] Vrhovi demokratičnih strank, ki so sprejeli povezovanje s sekcijami III. internacionale, so tako dejansko sledili med svojimi pristaši že prisotnim pobudam oziroma realpolitičnim sporazumom med uradno Moskvo in posameznimi vladami.[38] Pri tem pa so dobili izjemno pomembno vlogo intelektualci s svojimi javnimi nastopi.

Boljševiki so imeli s sopotniki med rusko revolucijo zelo različne izkušnje. Levi socialistični revolucionarji, ki so jih neposredno po prevzemu oblasti podprli, so se z njimi razšli pri sklepanju brest-litovskega miru in pri vprašanju uporabe

36 Ob opotekanju Chautempsove vlade so komunisti vzpodbudili akcijo množičnega pošiljanja telegramov – kar 80.000 – za ohranitev ljudske fronte. Prim. Alexander Dallin, F. I. Firsov (ur.), *Dimitrov and Stalin, 1934–1943. Letters from the Soviet Archives*, New Haven, London 2000, str. 36.

37 Leta 1935 je Pierre Laval iz docela pragmatičnih razlogov sklenil sporazum s Sovjetsko zvezo, saj je hotel na Nemčijo pritisniti tudi z vzhoda. Mož z belo kravato – začel jo je nositi v svojem levičarskem obdobju, da bi se ta buržoazni del garderobe čim manj videl na ozadju srajce iste barve – je tedaj poskušal Stalina prepričati, naj uredi odnose z Vatikanom, zaradi česar bi uradna Moskva postala zanimivejša na evropski politični sceni. Sovjetski diktator je sogovorca nato vprašal, koliko divizij ima papež, Laval pa mu je dal vedeti, da to ni pomembno, saj bi šlo za sklepanje nenapadalnega pakta, ne sporazuma o medsebojni pomoči. Prim. Hubert Cole, *Laval*, G. P. Putnam's Sons, New York 1963, str. 61.

38 Oboje je postalo stalnica v politiki ljudske fronte; po drugi svetovni vojni je prav kombinacija pritiska množičnih organizacij, ki so jih obvladovali komunisti, in sporazumov posameznih držav z uradno Moskvo postala temelj za uveljavitev marksističnih režimov vzhodno od Zahoda.

terorja. Čeprav so bili samonikli ruski uporniki proti carskemu režimu do leta 1917 ostri nasprotniki oblasti, so bili zaradi svoje sposobnosti artikuliranja razpoloženja vseh slojev in zaradi priseganja na vključujočo politično koncepcijo[39] tudi glasniki frontnih vojakov. Prav zaradi tega se je Leninov ljudski komisar za pravosodje, vse prej kot rahločutni levi socialistični revolucionar Izak Nahman Štejnberg, zgrozil ob spoznanju, da je njegov resor po boljševiškem prevratu dejansko namenjen iztrebljanju celotnih plasti prebivalstva. Celo sam boljševiški vodja mu je potrdil, da je njegovo razumevanje pravilno.[40] Po drugi strani so revolucionarji poklicne častnike carskih in republikanskih oboroženih sil pridobili zaradi njihovega patriotizma, saj so bili navezani na rodno deželo. Te nekateri preprosto niso hoteli zapustiti le zaradi takšnega ali drugačnega režima za njenim krmilom.

Pomembni pa so bili tudi posamezniki. Aleksander Lvovič Parvus (Izrail Lazarevič Geljfand/Helphand), ki je bil nekoč ekstremen levičarski marksist, potem pa se je prelevil v nemškega poslovneža in političnega analitika,[41] je bil eden od arhitektov Leninovega prehoda iz Švice v Rusijo skozi wilhel-

39 Michael Melancon, »Neo-Populism in Early Twentieth-Century Russia: The Socialist-Revolutionary Party from 1900 to 1917«, v: *Russia under the Last Tsar. Opposition and Subversion 1894–1917*, ur. Anna Geifman, Malden: Blackwell, Oxford 1999, str. 73–90.

40 Isaac/Izaak Nachman/Nahman Steinberg/Štejnberg, *In the Workshop of the Revolution*, Victor Gollancz, London 1955, str. 145.

41 Zbyněk A. B. Zeman, Winfried B. Scharlau, *The Merchant of Revolution. The Life of Alexander Israel Helphand (Parvus) 1867–1924*, Oxford University Press, London, New York, Toronto 1965; Isaac Deutscher, *Naoružani prorok. Biografija Lava Davidoviča Bronštejna - Trockog.* I. knj., Sveučilišna naklada Libar, Otokar Keršovani, Zagreb, Reka 1975, str. 62–65. Trocki je pozneje, v svojem sovjetskem in izgnanskem obdobju, sistematično zamolčeval, da je bil Parvus v času prve ruske revolucije 1905 njegova desna roka v peterburškem sovjetu.

minski rajh aprila 1917. Tudi Trocki je bil navsezadnje med boljševiki prišlek. Njegova pot se je z Leninovo združila šele leta 1917, po vrnitvi v revolucionarno Rusijo.[42] Prav tako so si boljševiki pridobili simpatije pri delu ruske inteligence, ki je bila tradicionalno nerazpoložena do carskih oblasti – čeprav je večina tega sloja vendarle podpirala demokratično in ustavno politiko, mnogi iz njegovih vrst pa tudi socialistične revolucionarje. Med umetniškimi ustvarjalci je imel precejšnjo podporo Aleksander Fjodorovič Kerenski. Ta je kot romantik revolucije prevzel Marino Cvetajevo, naselil pa se je tudi v verze Sergeja Jesenina in Borisa Pasternaka.[43]

Toda pozneje se je izkazalo, da so lahko takšna sopotništva in zavezništva, ki se oblikujejo v izjemnih okoliščinah, ko ljudi združujejo okoliščine in akcija, tudi problematična. Trocki se je zmerom znašel v središču mnenjskega razhajanja v vrhu sovjetske partije. Tudi Lenin je v svoji politični oporoki, ki je bila čudna mešanica zagrenjenosti spričo bolezni – narekoval jo je po drugi kapi – in iskrenosti v ocenjevanju tovarišev, opozarjal na to, da bi njegove osebnostne lastnosti lahko vodile do razcepa v komunističnem vodstvu. Še posebej mu je zameril individualizem in samozavest, kar sta bili za boljševike, ki so prisegali na centralizem, neodpustljivi napaki.[44] Čeprav se je šef partije podobno neusmiljeno lotil tudi drugih svojih

42 Deutscher, *Naoružani prorok*, str. 153.

43 Simon Karlinsky, *Marina Tsvetaeva. The Woman, Her World, and Her Poetry*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, str. 160; Richard Abraham, *Alexander Kerensky. The First Love of The Revolution*, London: Sidwick and Jackson, 1987, XV; 160; Catherine Ciepiela, *The Same Solitude. Boris Pasternak and Marina Tsvetaeva*, Ithaca, Cornell University Press, London 2006, str. 132. Jesenin omenja Kerenskega na belem konju v poemi *Ana Snjegina*.

44 Isaac Deutscher, *Razoružani prorok. Biografija Lava Davidoviča Bronštejna - Trockog.* II. knj., Sveučilišna naklada Libar, Otokar Keršovani, Zagreb, Reka 1976, str. 50; Sheila Fitzpatrick, *On Stalin's Team. The*

sodelavcev – ker so bili vsi po vrsti deležni ostrih pripomb, njegove sodbe niso mogle biti učinkovite, saj se nihče ni mogel identificirati z njimi –, je bilo opozorilo na mogoče odstopanje od monolitnega duha revolucionarne ekipe kar najresnejše. To je bil nauk za prihodnost, ki so ga vsi, ki so Lenina priznavali za svojega vodnika, upoštevali. Še posebej Stalin, pri katerem je vodja sovjetskega režima kritiziral predvsem karakterne poteze – kar se je v bistvu nanašalo tudi na grobost in nejevero v to, da zna moč vedno uporabljati dovolj previdno.[45] Ni pa mu očital nikakršnih odklonov od doktrine boljševiške partije. To je pomenilo, da idejne razcepitve zaradi njega niso mogoče, medtem ko zaradi drugih so.

Lenin je v svoji politični oporoki dejansko povedal, da so personalno problematični vsi mogoči nasledniki, doktrinarno pa edino Stalin ni tak. Ta pogled je prevzela večina boljševikov. Stalinu je tudi zelo koristilo mnenje njegovega najnevarnejšega tekmeca Trockega, ki je sodil, da ne more postati voditelj države, nastale na pogorišču Ruskega imperija ter republike Kerenskega in Černova, ker je judovskega porekla.[46] S tem je bila vzpostavljena prepreka tudi za vrsto drugih potencialnih Leninovih naslednikov, zlasti za Grigorija Jevsejeviča Zinovjeva in Leva Borisoviča Kamenjeva. Trocki je potem, ko je uvidel, da sam ne more prevladati v partijskih in državnih strukturah ter v tajni policiji, s priznavanjem antisemitskih resentimentov dejansko utegnil meriti na njuno onemogočitev, saj sta mu sprva kot Stalinova zaveznika odločno nasprotovala. Jeklenega moža iz Zakavkazja je preveč podcenjeval, da bi ga imel za

Years of Living Dangerously in Soviet Politics, Princeton University Press, Princeton, Oxford 2015, str. 19.

45 Deutscher, *Stalin, Politična biografija*, str. 232.

46 Robert Gellately, *Stalin's Curse. Battling for Communism in War and Cold War*, Vintage Books, New York 2013, str. 22.

ključnega protiigralca. A prav to je slednjemu zelo olajšalo pot do prevlade.

Leninova oporoka, ki je bila na prvi pogled zelo neugodna za Stalina, je slednjemu pravzaprav neizmerno koristila, saj ga je prikazovala kot nekoliko prevnetega učenca s težavami zgolj v pravi meri pri odnosih z drugimi komunisti. Dejansko ni bila prava politična kritika. Stalinu je bridko očitala nekaj obrobnega – pomanjkanje strpnosti do komunistov. Boljševiška partija namreč nikoli ni postavljala v ospredje medosebnih odnosov in tolerance, na kar so kazali siloviti znotrajpartijski obračuni in spopadi (npr. z Malinovskim, ob sklepanju brest-litovskega miru, ob pogovorih o sodelovanju Kominterne ter socialističnih internacional ipd.). Vprašanja, ki so se zastavljala na docela personalni ravni, so bila zmerom razumljena kot nevarna individualistična zastranitev in frakcionaštvo, zoper katero pa je Lenin leta 1921 nastopil z vso ostrino. Z njim se je povsem strinjal celo Trocki, ki sicer ni bil v zadregi pri izražanju osebnih stališč.[47]

V takem mentalnem podnebju je bila Leninova politična oporoka v delu, kjer je govorila o Stalinu, dejansko bridka samokritika. Tako partija kakor učenec iz Zakavkazja sta bila stvaritvi boljševiškega prvaka – in izkazalo se je, da v njiju lahko tiči vir problemov. A to je bila do začetka leta 1923 le potencialna nevarnost.[48] Vsi drugi možni Leninovi nasledniki pa so že bili dejanske ovire partiji. Nihče ni mogel jamčiti, da ne bodo tudi kdaj v prihodnje – in boljševiki ne smejo pozabljati.[49]

47 Jörg Baberowski, *Scorched Earth. Stalin's Reign of Terro*r, Yale University Press, New Haven, London 2012, str. 100, 101.

48 Lenin je svojim tovarišem ponudil v razmislek odstranitev Stalina z mesta generalnega sekretarja šele z besedami, ki jih je zdiktiral 4. januarja 1923 kot dodatek *Pismu kongresu*. Prim. I. Deutscher, *Stalin*, str. 234.

49 Lenin je v svoji politični oporoki še posebej poudaril neboljševiško preteklost Trockega ter stranpota Kamenjeva in Zinovjeva pred no-

Zato je Leninova politična oporoka v končni posledici zelo pomagala Stalinu: grobost se je v surovih časih zdela zgolj odločnost. In v monolitno konceptualizirani oblasti je bila daleč manjša nevarnost za partijo in državo kakor vse, kar je bilo očitano drugim članom vodstva. Tako je Stalin zlahka obveljal za to, kar je dejansko bil: najzvestejši Leninov učenec. Njegova politika je potem predvsem okrepila nekatere zaostrovalne tendence, ki so v komunističnem gibanju že bile prisotne od prej.

Sovjetska država je v Leninovi dobi zaradi priseganja na razmejevanje in ločevanje lahko zunaj svojih vrst imela le sopotnike. Komunisti so na podlagi svoje izkušnje v Rusiji menili, da za izvedbo revolucije ne potrebujejo zaveznikov, temveč zgolj monolitno in nenehno aktivno partijo. Da je v Rusiji, ki je imela zelo centralizirano državno upravo, takšna politika lahko vodila k uspehu, je jasno: velika središča so bila v Wittejevi dobi vrtoglavo hitro obdana s prstani revnih industrijskih predmestij,[50] v katerih so boljševiki zmogli nanovačiti svoje pristaše in z njimi prevzeti oblast. Tako so naglo obvladali širna prostranstva. Na Zahodu pa so bile razmere drugačne. Industrializacija je tam potekala dlje in postopoma. To je vodilo k manjšim koncentracijam politično organiziranega delavstva. Slednjemu je z aktivno socialno politiko roko ponujal marsikdo, ne samo nasprotja med ljudmi napihujoči marksistični agitatorji. Prevzem oblasti je bil za komuniste tu mnogo trši zalogaj: če jim je uspelo obvladati določeno mesto,

vembrskim udarom 1917. Menil je sicer, da teh stvari ne gre uporabljati proti prizadetim, toda že samo njihovo navajanje je imelo svojo težo – bilo je svarilo. Leninova politična oporoka je dosegljiva v svetovnem spletu na naslovu https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/dec/testamnt/index.htm (vpogled 13. julija 2017).

50 Grof Witte je svoj gospodarski sistem oblikoval pod vplivom Friedricha Lista. Prim. Theodore Hermann Von Laue, *Sergei Witte and the Industrialisation of Russia*, Columbia University, New York 1963, str. 56–64.

to še ni – kot je pokazala bavarska izkušnja leta 1919 – pomenilo že prevlade v celotni deželi. Kaj takega je bilo mogoče le na Madžarskem, ki je bila upravno centralizirana.

V Stalinovi epohi sta se sovjetska država in III. internacionala, ki ji je bila podrejena, znašli v precej drugačnih razmerah. Sovjetsko vodstvo je zgodaj poskusilo s politiko zavezništva na Kitajskem, ki se je zaradi svoje neindustrijskosti zdela poseben primer.[51] Toda partnerstvo med Kuomintangom in komunisti se je kmalu razbilo.[52] To je v Moskvi, ki si je od sodelovanja s Sunjatsenovim in Čangkajškovim gibanjem sprva obetala zelo veliko, vsaj začasno utrdilo politiko samostojnega komunističnega nastopanja. Kljub temu pa čez Kitajsko ni bil narejen križ: potem ko je Nemčija zaradi obrata tretjega rajha k zavezništvu z Japonsko prenehala podpirati vlado v Nankingu oziroma Čungkingu, je na njeno mesto za nekaj časa stopila Sovjetska zveza.[53] Toda to je bila zadeva državne politike, saj je uradna Moskva pred podpisom pakta o nenapadanju s cesarstvom vzhajajočega sonca 1941 svojo ranljivo mejo na Daljnem vzhodu varovala tudi s tem, da ni dopustila poraza Čangkajškovih sil v njihovem dolgotrajnem merjenju moči s tokijskimi militaristi.

A uspeh nemških nacionalnih socialistov, ki so na začetku leta 1933 prišli na oblast in leta 1934 (vsaj začasno) uredili prej napete odnose uradnega Berlina s Poljsko, je v Evropi zelo hitro ustvaril novo konstelacijo sil. Vprašanje zaveznikov je postalo za komuniste pereče. V zadnjih dneh umirajoče Weimarske

51 O pogledih komunistov v Sovjetski zvezi na Kitajsko prim. Karlo/Karl Radek, *Revolucija u Kini*, Moderna štamparija Vojislava Nenadića, Beograd 1926.

52 Robert Bickers, *Out of China, How the Chinese Ended the era of Western Domination*, Allen Lane, London 2017, str. 35–100.

53 Igor Grdina, *Sploh ne navadni časi*, Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana 2015, str. 50–53.

republike se je vodstvo nemških komunistov sicer obrnilo na vso proletarsko javnost, vendar pa ni kazalo pripravljenosti za učinkovito sodelovanje s socialdemokratskimi prvaki.[54] To je v bistvu pomenilo, da poskuša slednjim prevzeti množice pristašev. Radikalna politika Hitlerjeve vlade je potem hitro naredila konec prerivanju na levici.

Neuspeh samostojnega nastopanja komunistov, ki je bil opazen v številnih državah – med drugim tudi v Kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji –, je po vsej širini odprl vprašanje pristopa k nečlanom partije. Prve razlage poloma ob nastopu tretjega rajha so sicer šle v smer očitkov nemškim komunistom, da ne razumejo marksizma,[55] toda spremembe, ki so sledile, so pričale o tem, da je bila refleksija za tesno zaprtimi kremeljskimi vrati globlja. Sovjetska zveza in njej podrejena III. internacionala sta na podlagi ruske izkušnje že zgodaj menili, da bosta razen med delavce najlažje prodrli med izobražence. Zanje je bila marksistična vizija zgodovine kot poti nenehnega napredka in naraščanja pravcati opij, deterministična konceptualizacija ljudi in

54 Še manj so bili komunisti v zadnjih dneh Weimarske republike pripravljeni sodelovati s prvaki drugih političnih gibanj, kar se je pokazalo na volitvah za predsednika pruskega državnega sveta 18. januarja 1933. Tedaj je kölnski nadžupan Konrad Adenauer iz katoliškega Centruma prepričljivo zmagal nad kandidatom Nemškonacionalne ljudske stranke Wilhelmom von Gaylom. Komunistični kandidat Ernst Torgler je nastopil samostojno in dobil le štiri glasove od 78 oddanih. Prim. Norbert Podewin, Lutz Heuer, *Ernst Torgler. Ein Leben im Schatten des Reichstagsbrandes*, trafo Verlag, Berlin 2006, str. 61–64.

55 Georgi Dimitrov je močno kritiziral vodilne nemške komuniste. Drugega maja 1934 je zapisal, da Heinz Naumann ne razume marksizma, v tretjem rajhu zaprti Ernst Thälmann pa ne nacionalnega vprašanja. Slednje je bilo za Hitlerja seveda zelo pomembno, čeprav na drugačen način, kot so ga konceptualizirali komunisti. Prim. *The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949. Introduced and Edited by Ivo Banac*, Yale University Press, New Haven, London 2003, str. 19.

življenja pa jim je ponujala tako zelo pogrešano duhovno gotovost. Razumnikom se je, skratka, obetala osvoboditev ne le od – metodičnega in siceršnjega – dvoma, temveč tudi od skepse. Prav tako pa sta sovjetska partija in III. internacionala menili, da povsod obstaja inteligenca, tj. do obstoječih držav in njihovih oblasti permanentno kritičen sloj izobražencev, kakršen je bil kot historični fenomen in kot socialna koncepcija navzoč v carski Rusiji.[56] Toda na Zahodu, ki je poznal izobražence v vseh nazorskih taborih, državna uprava in administracija pa sta jih v dobi modernizacije z neogibno demokratizacijo vse bolj poudarjeno vključevali vase, so domovali intelektualci. Ti so, kadar so nasprotovali posameznim potezam oblasti ali so bili v načelni opoziciji do teh, praviloma nastopali individualistično. Bili so, kakor Victor Hugo, v razmerju do režima Napoleona III., ki je užival impresivno podporo med množicami, v poziciji *enega proti vsem*. Ne umetnikov ne znanstvenikov v glavnem niso povezovali politični pogledi, temveč artistične in miselne usmeritve. Dejansko je šele prodor komunistov mednje pomenil začetek jasnega oblikovanja inteligence – kar je v Franciji mogoče opazovati na primeru nadrealistov, med katerimi so nekateri predlog *nad* v svoji samooznaki nadomestili s pridevnikom *socialistični*.

Uveljavitev politike ljudske fronte, ki se je začela nakazovati leta 1934 s sovjetskim sprejemom v bojih z vladnimi silami alpske republike premaganih ter v emigracijo pahnjenih pripadnikov avstrijskega Schutzbunda, ni spremenila ciljev komunistov, je pa njihove sopotnike in zaveznike postavila v nov položaj. Vključenost v širšo fronto je omogočala razširitev delovanja in znatno povečanje prostora kadrovanja pristašev. Prav tako je skrajšala čas njihovega preverjanja, ki je bilo nujno

56 Richard Pipes, »The Historical Evolution of the Russian Intelligentsia«, v: *The Russian Intelligentsia*, ur. Richard Pipes, str. 47.

pri pridruževanju novih moči revolucionarni partiji. Ta kljub spremembi politične taktike ni spremenila ciljev.

Kot je pokazalo dogajanje v španski državljanski vojni, se komunisti v republikanski coni pod nominalno oblastjo vlade ljudske fronte nikakor niso posvečali le boju proti frankistom ter nemškim in italijanskim intervencionistom, temveč tudi revoluciji. Partijski šef José Díaz Ramos je v tem smislu povsem jasno govoril svojim tovarišem. Republikanska armada je zanj bila »*oborožena sile revolucije*«.[57] Zato tudi ni čudno, da so bile njene sile uporabljene v obračunu z anarhisti in od Moskve nekontroliranimi revolucionarnimi marksisti[58] med »*majskimi dogodki*« 1937. Prav ti pa so bili zaključna faza dejanskega oblikovanja nove države v republikanski coni, v kateri je imela komunistična partija zaradi vojaške intervencije Sovjetske zveze in III. internacionale vse večjo besedo – pa čeprav ji ni uspelo prevzeti socialistične stranke, s katero se je kanila amalgamirati.[59]

Čeprav ljudskofrontna usmeritev komunistov pred drugo svetovno vojno nikjer ni privedla do absolutne oblasti – temu cilju so bili še najbližje v republikanski coni med španskim državljanskim spopadom v letih 1936–1939 –, je bila zanje izjemno koristna, saj jih je opazno okrepila. To pa je bil že od

57 Maja 1937 je Díaz o tem poučil tudi člana centralnega komiteja italijanske partije, ki je nato o njegovih stališčih poročal v Moskvo. Prim. Ronald Radosh, Mary R. Habeck, Grigory Sevostianov, *Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*, Yale University Press, New Haven, London 2001, str. 200, 201.

58 Gre za stranko POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista), v katero so se združili španski trockisti in do stalinske Moskve zadržani marksisti.

59 Hugh Thomas, *Španija proti Španiji. Kronika državljanske vojne*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1969, str. 330–341; Pierre Broué, Emile Témime, *Španska revolucija in državljanska vojna*, Delavska enotnost, Ljubljana 1986, str. 239–261.

vsega začetka cilj tega političnega kurza. Georgi Dimitrov je 2. maja 1934, ko je v Moskvi sprejel socialdemokratske begunce iz Avstrije, zapisal v dnevnik, da teh ne gre takoj vključevati v partijo, temveč da naj bodo najprej »*pošteni delavci*«, ko se prepričajo o tem, da imajo komunisti prav, pa sledi tudi sprejem v njihovo organizacijo.[60] V Španiji ljudskofrontni recept še ni vodil k uspehu, saj je revolucija potekala v coni, ki je bila pod nadzorom poražene strani v državljanski vojni. Nazadnje – tik pred popolno vojaško zmago generala Franca – je celo izbruhnil upor proti komunistični prevladi, vendar je bil uspešen samo v Madridu in njegovi neposredni okolici.[61] To pomeni, da so partijci marsikje uspešno zgradili svojo oblast. Večina republikanske cone je bila tik pred koncem državljanske vojne vendarle dovolj trdno pod njihovim nadzorom.

Potemtakem se je pokazalo, da paradigma, ki so jo v svoji praksi uveljavljali komunisti, deluje. Revolucionarni marksistični partiji je zlasti v obdobju vlade Juana Negrína Lópeza uspelo prevzeti številne vzvode oblasti v republikanski coni. To še posebej velja za represivne organe.[62] Res je, da je k razraščanju moči partije precej prispevala politika ministrskega predsednika, ki je skušal republiko rešiti z vztrajanjem pri odporu frankistom do izbruha širše evropske vojne in je zato hočeš nočeš moral popuščati zastopnikom Sovjetske zveze in III. internacionale,[63] toda tudi strategija amalgamiranja

60 *The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, str. 19.

61 Prim. Segismundo Casado, *The Last Days of Madrid. The End of the Second Spanih Republic*, Peter Davies, London 1939.

62 Prim. Julius Ruiz, *The ‚Red Terror' and the Spanish Civil War. Revolutionary Violence in Madrid*, Cambridge University Press, New York 2014, str. 294–303.

63 Prim. Gabriel Jackson, *Juan Negrín. Physiologist, Socialist and Spanish Republican War Leader*, Sussex Academic Press, Brighton, Portland, Toronto 2010, str. 103–105; 140–145; 168; 181–204.

zaveznikov na eni, izoliranja in eliminiranja neuklonljivih nasprotnikov na drugi ter tajnega delovanja na tretji strani je dala za revolucionarje obetavne rezultate. Takšne, da so prišli v železni repertoar komunistične tehnologije prevzema oblasti. Med drugo svetovno vojno so bili po vsej širini uporabljeni na Slovenskem, ob njenem koncu oziroma po njej pa še v drugih deželah vzhodno od Zahoda.

Koncept ljudske fronte je vase zajel vse, kar je bilo treba za komunistični prevzem oblasti – čeprav je postal zmagovit v precej drugačnih okoliščinah od tistih, v katerih se je porodil. Bil je zelo trdoživ: nista mu škodovala ne sovjetsko partnerstvo s Hitlerjem v obdobju 1939–1941 ne razpustitev III. internacionale leta 1943. Posamezne sekcije slednje so bile pač toliko enotne, da so ne glede na formalno samostojnost ob izteku druge svetovne vojne delovale po istem modelu – po tistem, ki je bil na Slovenskem uporabljan že med njo. Partnerstvo uradne Moskve z nacionalnimi socialisti pa je bilo odpravljano kot taktična poteza in kot preizkus trdnosti sopotnikov. Tisti med njimi, ki so vztrajali pri sodelovanju s partijo, so dokazali, da se komunisti nanje lahko zanesejo v vsakršnih okoliščinah. Zagovarjanje samostojnih stališč in vztrajanje pri pravici do kritike pa je pomenilo najmanj osamitev. Ob prvi priložnosti je sledil obračun.[64]

Katastrofa socialnega projekta, ki jo je velikemu delu Evrope prinesla druga svetovna vojna, je na ozemlju kraljevine Karađorđevićev ustvarila možnosti za revolucijo. Ta je bila, kakor poudarja Janko Pleterski, trajni strateški cilj dobro organizirane partijske strukture na vsem jugoslovanskem ozemlju v sle-

64 Spomini Angele Vode, ki je bila pred podpisom pakta Molotov-Ribbentrop članica jugoslovanske sekcije III. internacionale, drastično razkrivajo mehanizme komunističnega pritiska na kritičnega posameznika in poznejši obračun z njim. Prim. Angela Vode, *Skriti spomin*, Nova revija, Ljubljana 2004.

hernem obdobju njenega delovanja.[65] Potem ko je okupator 20. aprila 1941 v Ljubljani razpustil ne samo bansko upravo, temveč tudi Narodni svet,[66] so komunisti jadrno izkoristili položaj ter skupaj z zavezniki in s sopotniki ustanovili lastno organizacijo, ki naj bi se razpredla čez celotno slovensko ozemlje.

Protiimperialistična fronta, ki se je pozneje preimenovala v Osvobodilno, je nadaljevala tam, kjer je zastala akcija za oblikovanje Društva prijateljev Sovjetske zveze.[67] Na to, da je bila predvsem nova oblika – odgovarjajoča spremenjenim okoliščinam (okupacija, možnost za prevzetje vodstva množic po

65 Janko Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, ČZDO Komunist – TOZD Komunist, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1986, str. 295.

66 Zdravko Klajnšek (ur.), *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*, Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1976, str. 46. Opozoriti pa gre še na naslednje: poskus, da bi komunisti med aprilsko vojno prišli v Narodni svet, je propadel. Dejansko je šlo za prizadevanje, da bi se pod krinko obrambe napadene države oblikovala nekakšna ljudska fronta. Vendar se zdi, da so se legalne stranke tega zavedale. Potem so komunisti delovali na svojo roko in sami začeli zbirati zaveznike. Z gesli o protiimperialističnem nastopanju niso uspeli, zato pa toliko bolj s tistimi, ki so govorila o osvoboditvi.

67 Akcija za oblikovanje Društva prijateljev Sovjetske zveze kaže na to, kako zelo je bila v procesu pridobivanja komunističnih sopotnikov in zaveznikov pomembna ne samo komunistična ideja, temveč tudi politika uradne Moskve. Potem ko je stalinsko vodstvo v kupčijah s Hitlerjem očitno začelo prakticirati politiko interesnih sfer, so v boljševiški državi mnogi uzrli naslednico Rusije. Posamezniki so bili tej celo bližje kakor komunizmu. Tako je pri pripravah za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze igral vidno vlogo bivši protiavstrijski obveščevalec, časnikar *Jutra* in bratranec Otona Župančiča Božo Borštnik, ki je bil po komunističnem prevzemu oblasti obtožen, da je postal »idejni pobudnik [narodnega] izdajstva« med drugo svetovno vojno. Prim. Josip Vidmar, *Obrazi*, Državna založba Slovenije, Založba Borec, Ljubljana 1985, str. 535–537; Vladislav Bevc, *Spomini*, Jutro, Ljubljana 2006, str. 279–294.

razpustu Narodnega sveta) – v okvirih že dodobra utečenega sodelovanja, kažejo poznejše težave z ugotavljanjem datuma ustanovitvenega sestanka in navajanjem njegovih udeležencev.[68] Ker je očitno šlo le za eno od metamorfoznih stanj oblik povezovanja komunistov in njihovih zaveznikov, se nikomur ni zdelo potrebno posebej ohranjati spomina na ta sestanek. Model ljudske fronte po razpadu svojih konkretnih form v Franciji in Španiji pač nikakor ni zapustil zgodovinskega prizorišča. Ko pa je ob nakazovanju konca druge svetovne vojne v Evropi vzhodno od Zahoda postal praktično obvezen korak na poti k vzpostavitvi marksističnega režima, so začeli njegovi slovenski udejanjevalci, ki so ga uresničevali že med veliko morijo, iskati datum in kraj njenega oblikovanja. Njihova memorialna politika je potem naknadno oktroirala 27. april 1941 za ključni trenutek – pa tudi izbrala ljudi, ki naj bi ga zaznamovali s svojo prisotnostjo.

Treba je ugotoviti, da so komunisti že pred drugo svetovno vojno prek intelektualcev uspešno prodrli v vrsto svobodomiselnih organizacij – zlasti med sokole in v literarne revije. To ni bilo naključje. Nacionalna ideja, ki je bila v Srednji Evropi osrednje mobilizacijsko sredstvo liberalcev,[69] je imela v srbsko-

68 Josip Vidmar je med udeleženci ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte leta 1963 navedel tudi tedaj še živega Frana Albrehta, ki je bil po drugi svetovni vojni nekaj časa (1945–1948) ljubljanski župan. Politično sceno pa je bil revolucionarno angažirani pesnik prisiljen zapustiti v obdobju dachauskih procesov. Sam na njih sicer ni bil obtožen, čeprav je bil v letih 1944–1945 interniran v zloglasnem koncentracijskem taborišču pri Münchnu, kjer naj bi po sodbi Titove tajne policije prišlo do sodelovanja jetnikov z nacisti. Zadržano ravnanje oblasti z Albrehtom bi moglo biti posledica svaškega sorodstva njegove soproge z Otonom Župančičem, ki je bil sijajen kulturniški ornament komunističnega režima. Prim. Dimitrij Rupel, *Slovenski intelektualci. Od vojaške do civilne družbe*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 219.

69 V 19. stoletju se je ob združevanju Nemčije pojavila nacionalnoliberalna

-hrvaško-slovenski kraljevini določene težave, saj je nihala med narodnostnim in državnim patriotizmom. Med njima popolne harmonije ni bilo mogoče doseči, prav tako pa so bile po začasni uvedbi diktature kralja Aleksandra (1929–1931) težave z uresničevanjem klasičnih osebnostnih pravic. Politični prostor, ki so ga zasedali liberalci, je bil zaradi tega nestabilen, kar se je kazalo v njihovih nenehnih cepitvah.[70] Komunisti so se tega zavedali in so polagoma prodirali v svobodomiselna združenja.

Znamenje, da je nacionalna misel v kraljevini južnih Slovanov nestabilizirana,[71] so bile tudi knjige, ki so zagovarjale povezovanje liberalne tradicije z drugačnimi izhodišči. Edvard Kardelj jo je vpel v marksistično sliko slovenske poti skozi čas,[72] France Veber pa je zagovarjal njeno dopolnitev s krščanstvom.[73] Prav tako ne gre spregledati, da so bili liberalci pripravljeni na sprejemanje komunistične politike navezovanja na socialno

orientacija, ki je podpirala politiko kanclerja Bismarcka. Zgledu so sledili tudi politiki drugih narodov.

70 Vasilij Melik, »Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje«, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXII, 1982, št. 1-2, str. 19–23.

71 Komunistom je uspelo na svojo stran pridobiti številne nacionaliste, ki so zagovarjali državni patriotizem – kot npr. nekdanjega šefa Organizacije jugoslovanskih nacionalistov Ljuba Leontića. Prim. Vicko Krstulović, *Memoari jugoslovenskog revolucionera. I tom. Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva 1905–1943*, MostArt, Beograd, Sarajevo, Zagreb 2012, str. 72, 73.

72 Sperans [Edvard Kardelj], *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana: Naša založba, 1939. Poznejše izdaje knjige so močno spremenjene; iz njih so izpadla afirmativna sklicevanja na mnoge nekomunistične mislece in politike.

73 France Veber, *Nacionalizem in krščanstvo. Kulturna pisma Slovencem*, Ivo Peršuh, Ljubljana 1938. Pri Vebru se je nekaj časa filozofsko izobraževal tudi Josip Rus, ki je bil eden protagonistov sodelovanja med sokoli in komunisti. Nemara mu je mentor s svojimi mislimi o nepopolnosti zgolj nacionalne misli nehote odpiral vrata k povezavam z revolucionarnimi marksisti. Prim. Vladislav Bevc, *Spomini*, Jutro, Ljubljana 2006, str. 85.

katastrofo. Slednjo so svobodomisleci čutili ob atomizaciji svojih strank, gibanj in organizacij.[74]

Slovenski katoličani so bili za komuniste nekoliko trši oreh. Krščanskosocialistično delavstvo je z njimi sicer sodelovalo že pred drugo svetovno vojno, vendar zaradi zadržkov marksistov do vernih ljudi ni bilo mogoče pričakovati, da bi njihovo sopotništvo in zavezništvo lahko bilo idilično. Komunisti so zato po okupaciji veliko napora vložili v to, da so v Osvobodilno fronto pritegnili krog personalističnih intelektualcev okoli Edvarda Kocbeka. Tega protiimperialistična platforma ni mogla pritegniti, zato je v 26. aprila 1941 oblikovano organizacijo prišel pozneje in z mislijo, da v njej zastopa kristjane nasploh. Tiste med njimi, ki delujejo v frontni organizaciji, je najpozneje sredi novembra 1941 označeval kot »*napredne*«.[75] Krščanski socialisti, ki so večinoma izhajali iz delavskih vrst, so se zaradi partijskega poudarjanja Kocbekovega pomena čutili zapostavljene, s čimer je bila onemogočena stabilizacija skupine katoliških Slovencev v Osvobodilni fronti.

Z *Dolomitsko izjavo* je Osvobodilna fronta prešla v fazo amalgamiranja, ki je čakala vsako nerazpadlo ljudsko fronto. Nanjo so bili predstavniki skupin v njej v glavnem že povsem pripravljeni in so jo sprejemali, le Kocbek se je temu procesu

74 Povsem zideologizirani in čisto nič historizirani imaginarij liberalnih sopotnikov oziroma zaveznikov komunistov na Slovenskem bržčas najjasneje razkrivajo spisi Josipa Rusa. Slednji je bil prepričan, da se je kraljevska Jugoslavija že od nastopa prve vlade Milana M. Stojadinovića nahajala v krempljih fašizma. Znamenje slednjega naj bi bil celo podpis konkordata, ki nikoli ni začel veljati in katerega iniciator je bil tedaj že umorjeni kralj Aleksander. Prim. Josip Rus, *Pričevanja in spomini*, Založba Borec, Ljubljana 1989, str. 72.

75 Krščanski socialisti so bili za Kocbeka le ime, pod katerim so se zastopniki vernih ljudi udeležili ustanovitve Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte. Prim. Edvard Kocbek, *Pred viharjem*, Slovenska matica, Ljubljana 1980, str. 140–152.

nekaj časa upiral. A njegov odpor je bil nazadnje zlomljen z neprikrito grožnjo: ko je komuniste vprašal, kaj bi se zgodilo, če *Izjave* ne podpiše, je dobil predse listek, na katerem je pisalo: »*Matilda*.«[76] Žensko ime, ki je pomenilo smrt, je vodilo k oblikovanju monolitne fronte, ki naj bi kot celota prevzela oblast na Slovenskem.[77] Toda v njej je bilo komunistični partiji še v obdobju, ko je bila tudi formalno del svetovne stranke proletariata, zajamčeno vodilno mesto.

Edino na Slovenskem se je proces amalgamiranja zaveznikov in sopotnikov izvedel še v obdobju obstoja III. internacionale.[78] V Španiji se ta ni uspel izvršiti do konca: njegov triumf sta preprečila upor pod vodstvom polkovnika Casada in zmernega socialista Juliána Besteira Fernándeza v Madridu in okoli njega marca 1939 ter zmaga generala Franca. Prav zato pa je slovenski primer tudi tako pomemben, saj se tipološko ni razlikoval od ravnanja drugod, ko se je identičen proces odvijal v okvirih

76 Kocbek je o tem pripovedoval Andreju Rozmanu, nečaku svojega dobrega in med vojno izginulega prijatelja Toneta Čokana. Izjava Andreja Rozmana avtorju 15. julija 2017. Josip Vidmar, ki je bil priča pogajanjem o podpisu *Dolomitske izjave*, je slednjo pomenljivo označil za Kocbekov grob, kar je v političnem smislu povsem realistična ugotovitev. Prim. Vidmar, *Obrazi*, str. 499.

77 Vidmar, *Obrazi*, str. 550.

78 Drugod v Jugoslaviji so komunisti frontne organizacije oblikovali precej pozneje kot na Slovenskem. Toda usoda teh združenj je bila v poznejšem času povsem enaka, kar pomeni, da je šlo za enoten model. Prav tako je pomenljivo, da so se komunisti na Slovenskem pogosto sklicevali na izkušnje iz Španije in na nevarnosti, ki so se pokazale v tamkajšnji državljanski vojni, kar razkriva njihov imaginarij: v letih 1941–1945 naj bi v vzhodnoalpsko-jadranskem prostoru šlo za izboljšano verzijo revolucije, kakršna se je odvijala že na Iberskem polotoku. Tudi nasprotni tabor se je tega zavedal in je poskušal ravnati po zanj privlačnih zgledih. Koncentracija protikomunističnih sil na Turjaku leta 1943 bi težko bila mogoča brez poprejšnje uspešne obrambe toledskega Alcázarja poleti in v zgodnji jeseni 1936.

nominalno povsem samostojnih partij. Tudi usoda sopotnikov in zaveznikov je bila povsod identična: tisti, ki so se preobrazili v komuniste, so bili deležni osebnega kariernega vzpona, ne povsem prilagojeni pa so bili prej ali slej – kakor Edvard Kocbek – diferencirani.

Seveda ni umanjkal niti proces eliminacije nespravljivih nasprotnikov, ki so postali sovražniki. Ni bil povsem ločen od amalgamiranja. Likvidacije so namreč pogosto izvajali ljudje, ki so se komunistom pridruževali. Z njimi so dejansko zapečatili svoj vstop mednje – kakor kaže primer sokola Franca Stadlerja - Pepeta, ki je na začetku svoje bleščeče partijske kariere obračunal z Lambertom Ehrlichom in Markom Natlačenom. Pot v vrste *avantgarde* je potemtakem vodila prek uničenja prejšnje *elite*. Revolucija, ki je bila leta 1848 spontan pojav, je bila sto let pozneje do potankosti načrtovana. Imela je svojo tehnologijo in vsaj v vzhodnoevropski makroregiji praktično neizogiben model, ki je tudi puče – npr. tistega na Češkoslovaškem februarja 1948[79] – zlahka preobrazil vanje. Pri tem pa je v vsakem primeru zares šlo za spremembo, ki je vredna imena revolucije.

79 Deutscher, *Stalin*, str. 531, 532; Mary Heimann, *Czechoslovakia. The State that Failed*, Yale University Press, New Haven, London 2011, str. 171–176.

Revolutionaries, Allies and Companions

Summary

Revolutions, which were usually spontaneous until the mid--nineteenth century or even later in economically less developed environments, later became increasingly more carefully planned with the modernisation of public spaces that lead to social stratification and atomisation. Therefore, their implementation looked increasingly more like coups and wars in key moments. Louis Napoleon's coup served as an important example in this; Napoleon successfully came to power in France in 1851, originating in many ways from the revolutionary tradition. An important factor impacting the success of the revolution became the former social disaster (usually, it was a consequence of war) in which vastly different people were faced with identical issues of survival.

After a successful Bolshevik takeover in the Russian Revolution, systematic preparation to implement similar measures in different environments began. Counting on the social catastrophe elsewhere guided the politics of the Soviet government and Party and special attention was paid to gain allies—this was particularly noticeable in the period of the People's Front. The programmed revolution then succeeded in many countries "east of the West" until the middle of the 20th century.